

SANDA GOLOPENȚIA. CEASUL MISIUNILOR ÎMPLINITE

Silvia CIUBOTARU*

La acest moment aniversar, doamna profesoară **Sanda Golopenția-Eretescu** (născută în ziua de 2 martie 1940 la București) se distinge ca o personalitate elevată a culturii române contemporane.

A îmbinat propriile căutări și realizări științifice privind gramatica transformațională, semiotica folclorică, stilistica structurală, teatrologia (semiologii, didascalii), praxiologia, pragmatica și interacțiunile dintre aceste discipline cu reconstituirea perioadei interbelice românești, a *arhipelagului gustian* având în centru pe remarcabilii sociologi și etnologi Anton Golopenția și Ștefania Cristescu, părinții săi. Mai mult decât oricare din rândul așa-zișilor „emigranți Carter”, a construit punți între culturi, a contribuit la cunoașterea folclorului românesc în mediile științifice americane. Caz unic în memorialistica ultimelor patru decenii, eminenta profesoară de la Brown University Providence a surprins într-un cadru neconvențional condiția trăitorilor într-o altă țară decât cea natală, cu adaptări și inadaptări, cu pierderi și câștiguri.

Formată în școala lingvistică românească, mai întâi sub oblăduirea lui Al. Rosetti (studentă, participantă la Cercul de Stilistică și Poetică, asistentă a Profesorului), mai apoi colaborând cu Solomon Marcus, Sanda Golopenția a aplicat metodele teoriei limbajelor formale la studiul folclorului nostru. Lucrarea de diplomă, dedicată alternanțelor

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

vocalice în limba română, a fost de morfonologie structurală. Alături de Emanuel Vasiliu, a publicat, în 1968, *Sintaxa transformațională a limbii române*. Sub îndrumarea lui Ion Coteanu și Emanuel Vasiliu își va da doctoratul, în anul 1969, cu teza intitulată *Semantica transformațională a limbii române*. Când Centrul de Fonetică, condus de Al. Rosetti, a fuzionat cu Institutul de Folclor, Sanda Golopenția va efectua cercetări de teren *complexe*, asemănătoare celor gustiene, mergând pe urmele monografiștilor sociologi. Corpusul pentru care lucra a îndreptat-o spre teoria austiniană a actelor de vorbire. Așa cum mărturisea în articolul intitulat *De ce am devenit lingvist*, simțea „nevoia introducerii în ecuație a vorbitorului”¹.

Un studiu de semiotică naturală a microcolectivității sătești, *Clasificarea pe „numuri”*² se bazează pe un *material viu*, cel notat în satele Breb și Sârbi – Maramureș. Atribuirea de nume este un act unic, *nașterea* numelui prelungind social nașterea biologică, în timp ce actul de abandonare a numelui este o *moarte* a numelui, prelungind social moartea biologică. Implicit este vorba despre o anumită concepție populară despre lume și viață, de filosofie populară. Autoarea utilizează aici termenul de *folclor filosofic* inspirându-se din articolul *A Plea for Excuses* apărut în volumul *Ordinary Language* (ediția Oxford, 1969) sub semnătura lui W. Austin.

Cu puțin timp înainte de plecarea în străinătate, lingvista pornise un proiect pentru cercetarea structurilor macro-conversaționale, dezvoltând conceptul de *istorie conversațională*. Într-un studiu publicat în „Revista de Etnografie și Folclor”, *Elemente praxiologice și pragmatice relevante pentru o tipologie a informatorilor*³, tradus în limba franceză în 1988, *Pour une typologie des informateurs* (în volumul *Les voies de la pragmatique*) se referea la tratatul de praxiologie al filosofului polonez Tadeusz Kotarbinski (teoria generală a acțiunii), la semiotica lui Charles Morris (continuată în cadrul filosofiei analitice a limbajului de J. L. Austin și J. Searle, iar în cadrul lingvisticii de Émile Benveniste și Oswald Ducrot) pentru a opera *amenajări* personale. Dacă etnograful abordează de preferință *acțiuni*, folcloristul și lingvistul se ocupă mai cu seamă de *interacțiuni*.

¹ Sanda Golopenția, *Bulevardele vieții*, București, Editura Spandugino, 2018, p. 163.

² Prima parte în „Revista de Etnografie și Folclor” (REF), tom 17, nr. 2, 1972; a doua parte în nr. 3 al aceluiași tom.

³ REF, tom 22, nr. 1, 1977, p. 15-29.

Cercetătorul abordează în munca de teren *indivizi* care devin *subiecți* (modificați), *informatori*, adică subiecți care vorbesc. Executanți ai unor acte (activități) verbale încadrate în interacțiuni, *martorii* și *comentatorii* au totuși sfere diferite de acțiune. Pe când martorul are în vedere acțiuni reale, descriindu-le în termeni fizici, „*denumeste* actele și activitățile care le încheagă, *indică*, *numește* sau *descrie* agentul (agenții) care le-au săvârșit etc.”, comentatorul „*interpretează* acțiunile în termeni teoretici: el se referă la *scopul*, *rațiunea*, *cauza acțiunilor*, la *antecedentele* și *consecințele* lor etc.”⁴

O parte din principiile enunțate atunci le va expune în cursurile predate la Universitatea Brown și la Centrul Internațional de Semiotică și Lingvistică de la Urbino. Tot la Universitatea din Providence, la Departamentul de Studii Franceze, ocupându-se de dialogul teatral, de textul didascalic cadru al pieselor de teatru, de *tăcere* și de rolul ei în romanul francez al celei de a doua jumătăți a secolului XX sau în piesele de teatru, a integrat elemente de poetică și pragmatică lingvistică și literară, care marcau și refăceau continuitatea a ceea ce realizase la București.

Articolul *Probleme semiotice în cercetarea folclorului*⁵ conținea o analiză semiotică pură, urmărind interacțiunile profitabile dintre folcloristică și semiotică în jurul câtorva chestiuni fundamentale: partenerii comunicării folclorice; registrul folcloric; limbaj sau limbaje folclorice; semnul folcloric. Grupul receptor al creațiilor populare include subgrupul virtual infinit al urmașilor. În mod paradoxal, folclorul devine în consecință „o tranzacție comunicativă între grupuri absente: *absenții ascendenți* și *absenții descendenți*, ai căror «delegați» semiotici sunt *interpretul* (*interpreții*) respectiv *spectatorul* (publicul)”⁶. Într-o notă la acest studiu, Sanda Golopenția menționa că multe informații le-a obținut citind manuscrisul lucrării lui Thomas A. Sebeok, *Semiotics. The State of the Art* (bazată pe cursul de semiotică ținut de acesta în 1969-1970 la Universitatea Indiana, Bloomington). Proaspăt emigrată în SUA, specialistă română va elabora, la cererea lui Thomas Sebeok, un studiu amplu privind semiotica de la noi. Urma să fie publicat în volumul *The*

⁴ *Ibidem*, p. 23.

⁵ REF, tom 16, nr. 2, 1971, p. 117-121.

⁶ *Ibidem*, p. 119.

Semiotic Sphere și i-a prilejuit Sandei Golopenția o primă introducere a savanților americani în universul cultural românesc. De la filosofia stilului a lui Lucian Blaga, trecând prin etnomuzicologia structurală *avant la lettre* a lui Constantin Brăiloiu, prin estetica științifică a lui Pius Servien a ajuns la dimensiunile sintactic, semantic și pragmatic semiotice ale istoriei religiilor preconizate de Mircea Eliade. Pentru semiotica propriu-zisă a indicat teoria simbolului artistic fondată de Tudor Vianu, cercetările privind semiologia indiană a lui Sergiu Al-George și cercetările de poetică matematică și semiotică formală ale lui Solomon Marcus.

Una din țintele plecării din țară în 1980 o constituia publicarea materialului folcloric adunat de Ștefania Cristescu-Golopenția în anchetele din Drăguș – Făgăraș, Șanț – Năsăud și Cornova – Orhei. Volumul *Descânțece din Cornova – Basarabia* va fi primul recuperat din seria „cărților pierdute”. Sanda Golopenția a înființat în acest scop, în 1984, Editura Hiatus din Providence. A fost nu numai un *leac de dor*, ci și „o reacție justificată împotriva disprețului cultural care se practică la adresa folclorului, în departamentele de limbi și literaturi moderne”⁷.

Rod al celei de a șaptea campanii monografice organizate de Dimitrie Gusti în 1931, în satul Cornova – Basarabia, materialul de descânțece salvat de la distrugere de Ștefania Cristescu-Golopenția ar fi trebuit să facă parte dintr-un volum intitulat *Practica magică în satul Cornova*, care n-a mai putut fi realizat. În condițiile în care, odată cu dispariția Institutului Social a fost distrusă și bogata arhivă sociologică a acestuia, când materialul basarabean aflat la Regionala Chișinău a Institutului a fost confiscat în 1940 de autoritățile sovietice, iar (după 23 august 1944) studierea descântecelelor în România era la fel de dificil de continuat ca anchetele de teren în Basarabia, rezultatele campaniei monografice păreau de nerecuperat. Pornind de la planurile lucrării și de la fișele rămase, Sanda Golopenția a găsit soluția cea mai potrivită de a reda, după aproape 40 de ani, specialiștilor în folclor sau antropologie perspectiva structurilor sociale, psihologice și sociolingvistice pe care se baza fenomenul descântatului în acest sat basarabean.

⁷ *Fluviul Alfeu sau despre exil și întoarceri*. Proze scurte, eseuri, studii, vol. 2, București, Editura Spandugino, 2017, p. 589.

Prima parte a cărții⁸ (*Materiale*) cuprinde 500 de fișe de informator, de text și practică magică, dintre care 429 semnate de Ștefania Cristescu-Golopenția, iar celelalte de Dochia Ioanovici, Emil Turdeanu, Henri H. Stahl, Octavian Iosif și Xenia Costa-Foru. Capitolul *Descântători și descântați* include fișele de răspuns la chestionarul privitor la manifestările spirituale întocmit de Ștefania Cristescu și testat de ea pe teren nu numai la Cornova, ci și la Drăguș, Șanț și Runc. Partea secundă a volumului, intitulată *Studii*, cuprinde articolele *Agentul magic din satul Cornova – Basarabia*, *Componente magice în viața spirituală a țăranimii românești din diferite regiuni ale țării*, *Frecvența formulei magice din satul Cornova* și *Practica magică a descântatului de strâns în satul Cornova*. Primele două prezintă versiunea românească originală a variantelor articolelor scrise în limba franceză (în 1936 și, respectiv, în 1940), celelalte sunt republicări din revistele „Arhiva” și „Sociologie Românească”.

Un pas important pentru înțelegerea magiei populare de la noi l-a constituit alcătuirea, de către Sanda Golopenția, începând din anul 1987, a unei baze de date privind descântecul de dragoste (*The Romanian Love Charms Database*) la Brown University. Aceasta conține peste 800 de documente (*files*) dispuse în patru categorii: Formule, Tehnici, Scenarii și Dosare. Documentele textuale și non-textuale sunt combinate ca într-o gramatică: „Putem vedea în textele formulelor și ale textelor echivalentul a ceea ce numim în gramatica structurală sau transformațională *simboluri terminale* ale unui *Lexicon*”⁹.

În 1998, publicând *Desire Machines. A Romanian Love Charms Database*¹⁰, continuă investigarea descântatului ca formă de limbaj și univers semantic feminin începută de Ștefania Cristescu. Cu *Limba descântecelor românești*¹¹, cadrul cercetării distinsei profesoare de la Brown University Providence se lărgeste, sinteza etnolingvistică relevând un cod special. Limba descântecelor evidențiază un univers semantic feminin, specializat cu funcții sau interese pragmatice, care nu intervin cu aceeași intensitate în

⁸ *Descântatul în Cornova – Basarabia*. Volum editat, introducere și note de Sanda Golopenția. Ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Paideia, 2003.

⁹ *Adusul pe sus. Studii despre descântatul de dragoste*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018.

¹⁰ București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.

¹¹ București, Editura Academiei Române, 2007.

vorbirea de toate zilele. Datorită descântătoarelor noastre s-au păstrat nu numai modalități de a înțelege și vindeca suferința, ci și o formă de exprimare altfel pierdută chiar și în mediul rural al oralității, „și o îndrăzneală mediată de mânuirea ei inventivă, autoritară și convingătoare”¹². Adesea, în spatele unor cuvinte se ascund rituri de trecere, credințe și obiceiuri de peste an. Sfera magică a acțiunii verbale manifestate de descântece provoacă mutații în sensurile unor cuvinte uzuale, în structura și desfășurarea actelor locuționare și ilocuționare din vorbirea obișnuită. De asemenea, duce la apariția unor acte locuționare sau ilocuționare noi, cum ar fi *deznumărarea magică*, *serierea ghidată* sau *sorocitul*.

Activitatea științifică a Sandei Golopenția își găsisese o matcă firească după stabilirea în SUA, între aducerea la lumină a arhivei Ștefaniei Cristescu, propriile cercetări privind descântecele românești de dragoste, cursurile și seminarele despre Teatralitate și semiologia teatrului, emisiunile la postul de Radio Europa Liberă și articolele în publicațiile diasporei. Le mai adăuga, în timpul rămas, eseurile memorialistice și prozele scurte (incluse în *Mitul pagubei*) și lecturile. Evenimentele din România sfârșitului de decembrie al anului 1989 aveau să aducă o nouă turnură de destin.

Întoarcerile s-au conjugat cu publicarea unor scrieri privind experiențele exilului: *Cartea plecării*¹³, *America, America*¹⁴ și *Vămile grave*¹⁵, care vor fi reunite mai târziu sub cupola volumului *Fluviul Alfeu sau despre exil și întoarceri*. Sunt poveștile celor care s-au confruntat cu trei tipuri de schimbări: *reinvestirea* prin folosirea unor limbi străine de largă circulație, *adresarea*, „fiecare dintre subgrupurile de români determinate de țara de adopție și de momentul în care au emigrat are partea lui de lucruri pe care nu e pregătit să le audă”¹⁶, *conținutul* diferit al expresiei culturale, ei nu se mai adresează conașionalilor și mai ales nu oferă străinilor date corecte despre cultura românească decât accidental sau sporadic. *Deșțărarea* este resimțită ca „întrerupere de identitate, renunțare la oameni, la limbă, la nume rostit cum suna el adevărat, cândva

¹² *Limba descântecelor românești*, p. 223.

¹³ București, Editura Univers, 1995.

¹⁴ București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

¹⁵ București, Editura Univers, 1999.

¹⁶ *Fluviul Alfeu sau despre exil și întoarceri*, vol. 1, p. 203.

demult, într-o copilărie a sufletului, ca despărțire de gusturi și zgomote prietene, ca amputare de o parte de viață evocată uneori, nepotrivit și fugar, de câte încă un cuvânt rătăcit, o durere vagă, un gest banal”¹⁷. Pentru cel izolat într-un *no man's land* singura salvare rămâne scrisul în limba natală: „Scris respirație. Scriu ca să trăiesc. Ca să nu mă sufoc. Să nu mă înec. O frază, o gură de aer”¹⁸.

În *America, America* sunt reunite un număr de texte transmise la Radio Free Europe/Radio Liberty între anii 1982 și 1995. Volumul este împărțit în trei secțiuni: *Drumuri*, *Cărți* și *Căutările clipei*. În prima parte autoarea ne poartă pe urmele pelerinilor sosiți în 1620 cu vasul *Mayflower (Plymouth)* și în deșerturile californiene din jurul lui Palm Spring. De asemenea, prezintă retrospectiva Matisse, organizată de Muzeul de Artă Modernă din New York între 24 septembrie 1992 și 12 ianuarie 1993. Prieten cu Theodor Pallady, Henri Matisse cultiva cromatismul exaltat al fovilor în opoziție cu paleta discretă, echilibrată, a pictorului moldav. S-a lăsat sedus de frumusețea iilor românești (Sanda Golopenția pomenește de prezența în expoziție a patru picturi și trei desene cu această temă).

Secvența intitulată *Cărți* cuprinde recenzii la cele mai reprezentative romane ale sfârșitului secolului trecut, create de Douglas Bauer (*Dexteritate*), Anne Bernays (*Profesor Romeo*), Susan Dodd (*Mamaw*), Random House (*Castelul de apă*) și James Kaplan (*Drumurile lui Pearl*). În subcapitolul denumit *Savannah* este prezentat romanul lui John Berendt, *Midnight in Garden of Good and Evil*. Apărut în 1994, volumul surprinde atmosfera pitorească a orașului sudist care atenuează sâmburele amar al crimei comise de rafinatul colecționar de artă Williams. Ultima secvență a cărții, *Căutările clipei*, redă fenomenul *orașelor-satelit* americane, eșecul financiar generat, la 1991, de Bruce Sundlum, guvernatorul nou numit al statului Rhode Island, avatarurile *gender-gap*-ului sau ale autonomiei universitare.

Culegerea *Vămile grave* cuprinde evaluări ale scriitorilor „obsedantului deceniu”, bilanțul existențial, literar, cultural, social sau politic al unei generații. În *Jurnal I*, Ion Caraion încearcă o trecere în revistă a patruzeci de ani de literatură românească cu

¹⁷ *Ibidem*, p. 30.

¹⁸ *Ibidem*, p. 211.

„metonimice portrete și interpretări de scriitori”¹⁹. Mulți dintre acești creatori au căzut în desuetudine, plătind cu ignorarea poeziilor lor reușite prezența în vechile *antologii ale rușinii*. Medalionul dedicat folcloristului-martir Petre Ștefănuță este urmat de cel al pictorului american Winslow Homer. Reporter al războiului civil, acesta a surprins „partea firească, neretorică și individualizată”²⁰ a evenimentelor. Eroii tablourilor sale, încleștați într-o luptă acerbă cu natura ostilă, vânează în păduri sumbre, amenințătoare sau pescuiesc sub uragane (*Moartea ochilor*).

Făgașul firesc al scrierilor viitoare părea decis, Sanda Golopenția urma să-și definitiveze studiile de pragmatică teatrală, centrate pe terenul mutant al așa-numitei Belle Époque, să continue analizele asupra instituțiilor de limbaj și asupra femeilor din Breb – Maramureș, creatoare de poezie naivă (*hori*), „asupra acțiunii artistice, luând ca exemple invenția în Franța a unei specii teatrale (*impromptu*-ul) sau obsesia dinainte de cuvinte a intersubiectivității (din care a ieșit, între timp, *Chemarea mâinilor negative*)”²¹, asupra descântatului, ca acțiune complexă. Dar la răscruce s-a ivit un mesaj: regăsirea celor două scrisori întârziate scrise de Anton Golopenția în 1951, una către soție, alta către cei doi copii: Sanda de 11 ani și Dan de 8 ani pe atunci. La 46 de ani distanță au apărut dintre filele dosarului 40002 al procesului lui Lucrețiu Pătrășcanu, din Arhivele S.R.I. pe care le consulta în 1997 una dintre destinatare.

O frază adresată de tată fiicei sale: „Uită-te în cărțile mele” a sunat ca un memento tragic, dar și ca un îndemn: „o rugămintă adia în fraza deschizătoare de drum (...) complicată și adâncită de ani răi care nu s-au încheiat încă deplin, căci nu au fost văzuți în răutatea lor de neînțeles”²². Au urmat patru ani de redactări ale volumului *Ultima carte*²³, primul act al proiectului numit de autoare Marele Proiect sau Proiectul Polifonic, patru ani de muncă și de incertitudini, de contopire cu ceea ce trebuie să fi trăit Anton Golopenția în timpul celor 20 de luni de închisoare și agonie: „Casa roșie din Glendale Avenue unde locuim a

¹⁹ *Ibidem*, vol. 2, p. 17.

²⁰ *Ibidem*, p. 306.

²¹ *Bulevardele vieții*, p. 405.

²² *Ibidem*.

²³ Anton Golopenția, *Ultima carte*. Text integral al declarațiilor în anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele S.R.I. Volum editat, cu Introducere și Anexă de Prof. dr. Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2001.

devenit echivalentul unui spațiu de detenție, m-am simțit trăind fără lumină și fără semeni în celule cavou”²⁴.

Din uriașul dosar 40002 (203 volume) au fost reproduse 108 declarații din volumul 113 și 76 declarații din volumul 111. În Anexa I au fost incluse 117 copii sau ciorne de scrisori redactate în libertate (1943-1948) – volumul 112 al dosarului, iar în Anexa II, sub genericul *Prins în angrenaj*, se află 117 documente extrase din dosarul Lucrețiu Pătrășcanu și din arhiva familiei Golopenția.

Așa cum atrăgea atenția Sanda Golopenția în introducere, gestul de a publica integral declarațiile dintr-o anchetă nu l-a săvârșit nimeni până acum. Dacă ar fi trăit, Anton Golopenția n-ar fi recurs nici el la acesta: „Discret și tăcut cu privire la sine, el ar fi păstrat în adânc chinul anilor săi neliberi, cum au făcut-o atâția alții”²⁵. Dar era absolut necesară această *image-cheie* a suprimării intelectualilor din România acelor ani, pentru ca să nu se mai încerce „transformarea în fapt *natural*, banalizarea celor petrecute prin nararea lor la persoana a treia: un individ a fost arestat, va fi avut niște culpe și a murit în cursul anchetei”²⁶. De asemenea, trebuia anulat numărul masiv de afirmații neadevărate „colportate în clară cunoștință de cauză de o serie dintre instituțiile și oamenii implicați direct în anchetarea și moartea lui A. Golopenția”²⁷.

Ultima carte impresionează și prin faptul că acest intelectual cu constituție fragilă, aflat sub sabia lui Damocles, a avut tăria să tranșeze suferința personală, prefigurând un viitor mai bun pentru țară. În acel trist septembrie al anului 1949, Anton Golopenția a scris *Sugestiile pentru un regim viitor*, prevestind un an 2000 benefic pentru România de după deobolșevizare. Au fost premoniții poate la fel de pertinente ca și cele notate de Mircea Eliade după întâlnirea de la Leipzig, în septembrie 1936, cu sociologul bănățean: „Mi-a spus că, dacă nu vor mai interveni și alți factori, în câțiva ani vom fi în război. Și că atunci, noi, românii, vom avea o singură problemă: *cum să iernăm*, cum să supraviețuim și din acest nou cataclism”²⁸.

²⁴ *Bulevardele vieții*, p. 405.

²⁵ *Ultima carte*, p. XIX.

²⁶ *Ibidem*, p. XX.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Mircea Eliade, *Memorii (1907-1960)*. Ediția a II-a revăzută și indice de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1997, p. 318.

Actul II al unei restituiri exemplare îl reprezintă momentul când, dorind să afle ce s-a întâmplat cu lucrările personale ale lui Anton Golopenția, pe care acesta le lăsase la birou, după ce demisionase forțat de la Institutul Central de Statistică în 1948, fiica acestuia se abținează să le caute în Arhiva rămasă, în ciuda tuturor asigurărilor că nu s-a mai păstrat nimic. Descoperă un grupaj de trei mape cu documente care-i vor servi la Anexa volumelor *Români de la est de Bug*²⁹. Sursa principală a acestor două tomuri o constituie dosarul 40002 al procesului lui Lucrețiu Pătrășcanu și dosarul 19059 al Parchetului Curții București – Cabinetul Crime de Război din Arhivele S.R.I.

Recolta campaniei de Identificare a românilor de la est de Bug, adunată între anii 1941-1944, chiar vămuită în vremuri potrivnice, aduce informații despre viața comunităților românești dăinuind departe în Ucraina, incluzând bazinul Donbassului, între Bug și Nipru. Lucrarea se înscrie, așa cum constata Sanda Golopenția, „într-o vastă operație de arheologie culturală și existențială în care multiplicitatea vocilor amintește de multiplicitatea obiectelor prin a căror atentă comparație arheologii ajung să reconstituie perioade demult trecute”³⁰.

Actul III avea să urmeze curând, continuând șirul de *volume-mulțime*, în care numele părinților autoarei „se topesc între multe altele”, ajung să fie împletite cu „vocile bucuroase sau oftate ale multor existențe începute avântat și prăbușite în vid”³¹. Cele patru volume masive ale *Rapsodiei epistolare* cuprind scrisorile primite și trimise de Anton Golopenția între anii 1917-1950.

Ideea publicării corespondenței sociologului bănățean a pornit de la Ștefania Golopenția, care, în 1977, preda Editurii Eminescu un volum selectiv din scrisorile soțului său. Nu avea să mai aibă bucuria de a-l vedea publicat, murind înainte de anul 1979. Intitulat *Ceasul misiunilor reale* va fi reeditat de Editura Fundației Culturale Române în 1999. *Rapsodia epistolară* realizată de Sanda Golopenția împreună cu Ruxandra Guțu Pelazza reprezintă în întregul său cea mai valoroasă

²⁹ Anton Golopenția, *Români de la est de Bug*, vol. I-II. Volume editate, cu Introducere, note și comentarii de Prof. dr. Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2006.

³⁰ *Bulevardele vieții*, p. 410-411.

³¹ *Fluviul Alfeu...*, vol. 2, p. 616.

întreprindere de acest fel din bibliografia noastră. Este și va rămâne model pentru toți cei care se vor încumeta vreodată la o astfel de încercare temerară. Publicând 1958 de scrisori provenite din 280 schimburi epistolare, Sanda Golopenția a devoalat, pas cu pas, biografiile adiacente, enigmele unei generații care a trăit o perioadă de efervescentă spirituală fără egal în istoria culturală a României.

Chiar dacă și-a pus încă o dată întrebarea în ce măsură e necesar să dezerteze de la chemarea propriei creații, „însoțită de teama că nu îmi va mai fi dat timpul sau elanul de a mă întoarce la ea, dacă printr-o minune, cele o mie și una de hârtii de care mă simt răspunzătoare ar ajunge să vadă lumina tiparului”³², Sanda Golopenția a alcătuit cu acribie cele patru mari volume ale unei adevărate cronică epistolare, în care se împletesc fragmente de biografii personale, contururi de *grupuri explicite* (adunate în jurul Școlii Sociologice, asociațiilor locale, revistelor sau anchetelor etnologice), *grupuri implicite* (al celor care la un moment dat au același partener de corespondență), pe toți cei care pot defini *acțiunea culturală în epocă a unui individ*: „Regrupând corespondenții dispuși în calitate de adresanți sau de adresați în jurul unei personalități culturale am ajunge să putem defini numeric, fie și vag, amplitudinea acțiunii culturale a personalității respective”³³.

Volumul I este dominat de două schimburi epistolare consistente, de câte 65 de scrisori fiecare, cu prieteni ca Brutus Coste sau Petru Comarnescu, aparținând unor grupuri distincte, care se intersectează amical. Cel mai important corespondent este Miron Constantinescu, destinatarul uneia din ultimele scrisori – cu valoare de testament profesional – semnate de Anton Golopenția. La sfârșitul anilor 1960, acest personaj influent va impulsiunea recuperarea activității ideologice a sociologului. Colaboratorii săi, Ștefan Costea și Francisc Ürmenyi, vor publica articolul *Un sociolog pasionat – Anton Golopenția (1909-1951)*³⁴.

Volumul II, cel mai unitar, conține numărul cel mai mare de scrisori al *Rapsodiei epistolare*, 545, și un singur schimb de

³² *Ibidem*, p. 614.

³³ Introducere la volumul *Rapsodia epistolară: scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, vol. I (Ion Adameșteanu – Nina Crainic). Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, București, Editura Albatros, 2004, p. XX.

³⁴ În „Viitorul Social”, an II, nr. 4, 1973, p. 825-837.

corespondență, cel dintre Anton Golopenția și Ștefania Cristescu. Așa cum observa Sanda Golopenția, corespondența lor (1932-1950) de dragoste și de lucru – cei doi fiind antrenati în mișcarea monografică gustiană – reprezintă miezul acestei Rapsodii.

Al treilea volum³⁵ constituie un compendiu existențial dominat de corespondența cu părinții (Emma și Simion Golopenția), cu Dimitrie Gusti, mentorul spiritual, pe care Anton Golopenția îl întâlnește în anul 1930, cu frații săi, Romulus și Cornel, și cu specialiștii mai vârstnici, D. C. Georgescu, Cornel Grofșoreanu sau Sabin Manuilă. Banatul bucolic, mediul universitar german, familia, prietenii din adolescență, profesorii apar pe fondul unei neconținute formări intelectuale și profesionale. Din problemele filosofice, sociologice sau statistice dezbătute în corespondență se evidențiază calitățile lui Anton Golopenția, în primul rând relevanța și luciditatea intelectuală, în al doilea rând capacitatea organizatorică. Pe altarul continuării cercetărilor zonale, sociologul bănățean sacrifică alte preocupări. El menține legăturile între cei mai importanți monografiști și Profesor. Nu întâmplător, Henri H. Stahl îl consideră cel mai dotat sociolog din câți au luat parte la campaniile monografice, având un excepțional talent de investigator, fiind o sinteză a celor mai importanți membri ai școlii: „Filosof tot atât cât Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atât cât Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atât de abil ca și Octavian Neamțu”³⁶. La rândul său, Anton Golopenția îl prezintă pe Henri H. Stahl într-o scrisoare ca fiind cel mai potrivit pentru conducerea efectivă a campaniei de redactare a monografiei Drăgușului, întrucât era un autentic monografist, iar nu un simplu teoretician.

Volumul care încheie cvartetul *Rapsodiei epistolare*³⁷ conturează o schiță de destin în care bicronia adolescență romantică – maturitate lucidă

³⁵ Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară: scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1917-1950)*, vol. III (Radu Crutzescu – Sabin Manuilă). Ediție îngrijită de Sanda Galopenția, Ruxandra Guțu Pelazza și Lidia Bradley. Introducere și note de Sanda Galopenția, București, Editura Enciclopedică, 2012.

³⁶ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București, Editura Minerva, 1981, p. 292.

³⁷ *Rapsodia epistolară: scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, vol. IV (Marele Stat Major – Iuhim Zelenciuc). Text stabilit de Sanda Galopenția și Ruxandra Guțu Pelazza. Introducere și note de Sanda Galopenția, București, Editura Enciclopedică, 2014.

și pragmatică învăluie treptele existențiale. Unele epistole sunt frânturi dintr-un *bildungsroman*: încheierea studiilor liceale, anii facultății, vacanțele campestre, pregătirea doctoratului și specializarea. Cuprinzând cel mai mare număr de schimburi epistolare, acest volum îl prefigurează pe sociologul bănățean drept lider al generației sale, moderator și mentor nu numai pentru tripleta amicală: Brutus Coste, Octavian Neamțu și Victor Rădulescu-Pogoneanu, ci și pentru frații săi, pentru colegii de școală, de studenție bucureșteană, bursieri români în Germania sau Franța anilor 1930, profesori, membri ai Școlii Sociologice de la București cu filialele ei de la Timișoara și Chișinău, membri ai echipelor studențești ale Fundației, colegi de la Institutul Central de Statistică ș.a.

Pe lângă scrisorile adolescenței și cele ale solidarității se disting și scrisorile conlucrării, adresate lui Mihai Pop, privind ancheta *Dâmbovcicul, o plasă din sudul județului Argeș*. În acel moment, Anton Golopenția dorea să continue inovațiile făcute cu prilejul anchetei *60 de sate românești* cercetate în vara anului 1938 de echipele studențești sub conducerea sa și a lui D. C. Georgescu, introducând noțiunea de *monografie sociologică zonală*.

Rapsodia epistolară IV evocă victimele viitoare ale închisorilor comuniste, numite de Sanda Golopenția *figuri uitate*. Impresionează soarta tragică a politicianului Victor Rădulescu-Pogoneanu, condamnat în 1947 la 25 de ani de temniță grea, ca și cea a agronomului Aurel Ion Popescu, organizatorul fermei model de la Perieți – Ialomița.

Parcurgând aceste scrisori, putem pătrunde în enigmele interbelicului românesc „în ansamblu, cu căutările lui, cu grupurile care au aspirat sau s-au mobilizat în vederea înțelegerii și mlădierii circumstanțelor epocii, cu polifonia soluțiilor și aspirațiilor”³⁸. În inima *Rapsodiei epistolare* se conturează ferm portretul principalului corespondent. Fie prin propriile sale cuvinte: „Firii mele îi corespunde o acțiune cărturărească și morală: nu pot fi de folos decât la arsenalul nostru spiritual”³⁹, fie prin faptele pe care le vedem consemnate de alții, prin planurile bine articulate ale unor investigații de teren sau prin viziunile sale contribuții la revista „Sociologie Românească” sau la luminarea tinerei generații.

³⁸ *Ibidem*, p. XCV.

³⁹ *Ibidem*, p. 129.

În momentul când publica, în 2015, o lucrare neterminată a tatălui său, *Îndreptar pentru tineret*⁴⁰, Sanda Golopenția realiza mai mult decât o simplă restituire. Tot ce provoca îngrijorare lui Anton Golopenția în România anilor treizeci ai secolului al XX-lea își are echivalent în primele decenii ale noului mileniu. Problema viitorului țării impune fiecărui tânăr să evite rătăcirea fără noimă în domeniul unor abstracțiuni sterpe: „În locul nebuniei *realizatului de sine*, înțelegerea limpede că viața noastră are dintru început două dimensiuni: una a *legii ei individuale* și alta a *înrădăcinării ei într-un neam și a trecerii ei într-o vreme*. A uita dimensiunea a doua înseamnă a dezerta într-un simulacru de viață”⁴¹. Cei tineri erau chemați să se înroleze în depășirea crizei pe care generațiile mature nu o mai puteau domina, să ducă o viață conștientă și disciplinată prin acceptarea răspunderilor ce le revin.

Cu *Arhipelagul gustian*⁴², Sanda Golopenția realizează o sinteză a drumului parcurs de Școala Sociologică din perioada de maximă înflorire până la interzicerea ei în 1948. Debutul se face din momentul în care Dimitrie Gusti, proaspăt absolvent al Universității din Berlin, trebuia să aleagă între o comodă carieră didactică în străinătate și întoarcerea în țară. Întâlnirea cu Ion Luca Caragiale a fost decisivă. Dramaturgul i-a spus: „Nu înțelegi că nu ai de a alege, ci numai de a-ți împlini datoria către țara ta? (...) Du-te mai degrabă acolo, la Iași, și începe apostolatul pentru care te-ai pregătit”⁴³. Din acea zi memorabilă distinsul sociolog și-a făcut un plan de viață pe care l-a urmat neabătut.

Considerat de studenții și adepții săi un *profesor-destin*, Dimitrie Gusti i-a îndrumat spre școala practică a monografiilor, punând accentul pe culegerea de material privitor la *cadre, manifestări, relații, procese*. Primul grup a fost cel de la Iași format între anii 1910 și 1920: Petre Andrei, Nicolae Ghiulea, Corina N. Leon, Ion Setlacek. Odată cu

⁴⁰ Anton Golopenția, *Îndreptar pentru tineret*. Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Gușu Pelazza. Introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2015.

⁴¹ *Ibidem*, p. 177.

⁴² *Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*, București, Editura Enciclopedică, 2016.

⁴³ Dimitrie Gusti, „Fragmente autobiografice. Autosociologia unei vieți”, în *Opere*, V. Studiu introductiv de Ovidiu Bădina, texte stabilite, comentarii și note de Ovidiu Bădina și Ovidiu Neamțu, gl. gustian, indice de materii și indice de nume de Ilie Sulea-Firu, București, Editura Academiei Române, 1985, p. 57.

plecarea la București a Profesorului, școala gustiană se diversifică, întrunind asistenții de la Catedra de Sociologie, Etică și Politică (G. Vlădescu-Răcoasa, Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Traian Herseni, Anton Golopenția), monografii D. C. Amzăr, Ernest Bernea, Harry Brauner, Lena Constante, Xenia Costa-Foru, Brutus Coste, Ștefania Cristescu, Gheorghe Focșa, Marcela Focșa, D. C. Georgescu, Ion Ionică, Octavian Neamțu, Mihai Pop, Victor Rădulescu-Pogoneanu, cei de la Fundațiile Regale ș.a. Cu timpul se vor organiza filiale importante la Chișinău și Timișoara.

Cele cinci compartimente ale *Arhipelagului gustian* surprind tot atâtea fațete ale acestei tumultoase și inovatoare mișcări sociologice – unică în Europa – prin proiecte, planuri și realizări. În partea a doua, intitulată *Teren: monografii, echipe, anchete*, locul central îl ocupă campania monografică de la Cornova (1931) de unde sunt publicate fișe de teren, date despre filmul documentar *Cornova, un sat din Basarabia* și despre conferințele Ștefaniei Cristescu *despre magia difuză* (practici superstițioase cu caracter individual) și actele magice instituționalizate, cu condiții fixe de realizare și agenți specializați. Un subcapitol este dedicat Christinei Galitzi, sociolog român uitat pe nedrept, care s-a ocupat cu cercetarea începuturilor imigrației românești în Statele Unite, publicând în 1929 volumul de pionierat *A Study of Assimilation Among the Romanians of the Unites States*⁴⁴.

În secvența a patra a cărții sunt prezentate planurile și proiectele pentru volumele V și VI ale *Enciclopediei României*, precum și pregătirea asiduă pentru cel de al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, amânat cu două săptămâni înainte de desfășurare, în 1939, la București. Acel Congres pierdut ar fi trebuit să fie încununarea mișcării sociologice românești, punând accentul pe cercetarea sociologică de teren. O sumbră *omertà* a învăluit cea mai valoroasă școală sociologică europeană. Peste două decenii de la Congresul pierdut în neant, va fi prezentată în volumul *Ethnologie générale* (redactat sub conducerea lui Jean Poirier) drept model de cercetare complexă a unei localități rurale.

Sanda Golopenția prezintă procesul de reabilitare a Școlii Sociologice bucureștene ca pe o succesiune de valuri. Primul val îl reprezintă lucrarea lui M. Cernea, *Cercetarea monografică a*

⁴⁴ *Studiu asupra asimilării la românii din Statele Unite*, New York, Columbia University Press, 1929.

comunităților rurale în sociologia din România (1973), evaluare detaliată și corectă a monografiilor de comunități rurale „înainte, în timpul și după Gusti”⁴⁵. Al doilea val este format de efortul mai multor serii de antropologi, economiști, sociologi și statisticieni de a recupera cuantumul imens de informații științifice și metodologice oferit de moștenirea Școlii gustiene. La al treilea val s-au publicat operele complete ale lui Dimitrie Gusti (îngrijite de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu), unele memorii ale membrilor mișcării sociologice (de exemplu *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* de Henri H. Stahl). În al patrulea val, cel de după 1989, se înscriu publicațiile de istorie orală ale lui Zoltán Rostás, publicarea sau reeditarea operei lui Anton Golopenția, Ștefania Cristescu și Mircea Vulcănescu de către Sanda Golopenția, respectiv Marin Diaconu, cvartetul *Rapsodia epistolară*.

Ultima secvență, intitulată *Oameni și destine*, cuprinde trei portrete: cel al mamei autoarei (*O dublă aniversare*), al etnologului martir Petre Ștefănuță (*Iată cum am pierdut un savant de o mare cultură*) și al desenatorului și fotografului de excepție Aurel Bauh (*Aurel Bauh și „echipa Golopenția”*).

Ștefania Cristescu a fost prima și cea mai serioasă cercetătoare a descântecului românesc. Ea a observat că în satul Drăguș – Făgăraș textele magice sunt „scurte, tipizate socotite ca neesențiale, gesturile și obiectele magice reprezentând esențialul”. Dimpotrivă, la Șanț – Năsăud *riturile manuale* erau mai puțin importante decât *riturile orale*, descântececele atestând formule de rară desăvârșire, fiind „de lungimi și frumuseți nebănuite”⁴⁶. Între Saint-Yves și Arnold van Gennep, ea îl preferă pe cel de-al doilea, pentru că, în curgerea inexorabilă a timpului, se cerea de urgență „constituirea Atlaselor vieții populare prezente”⁴⁷. Era vital pentru ea să fie dezvăluit diamantul neșlefuit al folclorului, de aceea mărturisea într-o scrisoare: „Pentru mine o culegere e un lucru mai grav și mai serios decât o redactare”⁴⁸.

Fiecare afirmație făcută în *Arhipelagul gustian* este susținută de o documentație impresionantă, ceea ce face ca și acest volum al Sandei Golopenția să constituie un valoros act de restituție, incitând la dezbateri profitabile.

⁴⁵ *Arhipelagul gustian*, p. 29-30.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 188.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 197.

⁴⁸ *Ibidem*.

Reunind articole scrise între anii 1979 și 2006, volumul *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*⁴⁹, alcătuit de Sanda Golopenția, dezvăluie cercetările muzicale făcute de eminentul etnomuzicolog la românii din afara granițelor țării, la Odessa, în Transnistria, Vosnessensk și Kirovo. Constantin Brăiloiu imprimase, încă din anul 1943, din materialul cules la est de Bug, un număr de 13 discuri de *Muzică a ucrainenilor românofoni* despre care va vorbi la Radio Suisse Romande în cadrul celor 26 de emisiuni ținute între 1951 și 1954. Nevoit să rămână în străinătate, el încearcă să-și desfășoare activitatea între Paris și Geneva, între consiliul național de cercetare de pe lângă Musée de l'Homme și Centrul internațional al Arhivelor de muzică populară pe care îl fondase la Muzeul Etnologic din Geneva.

Din corespondența păstrată din această perioadă, cu frământări și decepții răsar câteva file însorite în care ascultătorii Radioului Geneva se arată încântați de emisiunile de muzică populară autentică realizate de Profesor sau despre rolul jucat de acesta în organizarea Arhivelor internaționale de muzică populară. Directorul acestei instituții îi comunica, pe data de 18 martie, lui Albert Picot, președintele departamentului instrucției publice: „L'existence même des Archives internationales de musique populaire est en jeu: elle dépend de la présence à Genève de M. Brailoiu”⁵⁰.

Sanda Golopenția a avut șansa de a îmbina în modul cel mai armonios calitățile iluștrilor săi părinți: puterea de sinteză și altruismul jertfei de sine pentru binele conaționaliilor, moștenite de la tată, și sensibilitatea lirică, dragostea pentru femeile satului românesc dovedite de mamă. A știut să-i prețuiască pe cei care au ținut aprinsă făclia cunoașterii pe orice vreme, oricât de mohorâtă ar fi fost. Biografia primelor vârste cu bucuriile copilărești spulberate de realitatea dură, urgisirea nedreaptă și moartea prematură a tatălui, destrămarea speranțelor de mai bine, deznădejdea și agonia încrâncenată a mamei, au fost transfigurate în eseuri și proze scurte spre amintire. Un licăr de tandrețe le răzbate, o dorință de a-i întări pe cei slabi în fața încercărilor vieții. Din saga Școlii Sociologice gustiene, ai căror membri au fost traumatizați sau și-au pierdut viața prin închisorile comuniste, au trebuit să distrugă manuscrise

⁴⁹ București, Editura Spandugino, 2016.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 182.

prețioase și să-și schimbe preocupările, ale cărei biblioteci de specialitate (a Seminarului de Sociologie și cea a Institutului Social Român) au fost desființate, Sanda Golopenția a reconfigurat opere pentru prezent și viitor, a reconstituit biografiile unor oameni de valoare „pentru a reduce numărul fantomelor care ne bântuie încă și viețile și cultura”⁵¹.

Cu discreție și cu severă competență a trasat, dincolo de *bulevardele* vieții sale, perspective pentru generații de români, fie din țară, fie din străinătate. Cu aleasă recunoștință îi urăm ani mulți și buni!

⁵¹ *Fluviul Alfeu...*, vol. 2, p. 614.